

«مختصری در تاریخ اسلامیه: سنت های یک جماعت مسلمان»

پدیدآورده (ها) : تبریز نیا تبریزی، مجتبی کتابداری، آرشیو و نسخه پژوهی :: کتاب ماه تاریخ و جغرافیا :: تیر 1379 - شماره 33 از 17 تا 22 آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/268040>

دانلود شده توسط : رسول جعفریان
تاریخ دانلود : 07/11/1395

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [فوانین و مقررات استفاده](#) از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

تاریخ اسماعیلیه سننهای یک جماعت مسلمان

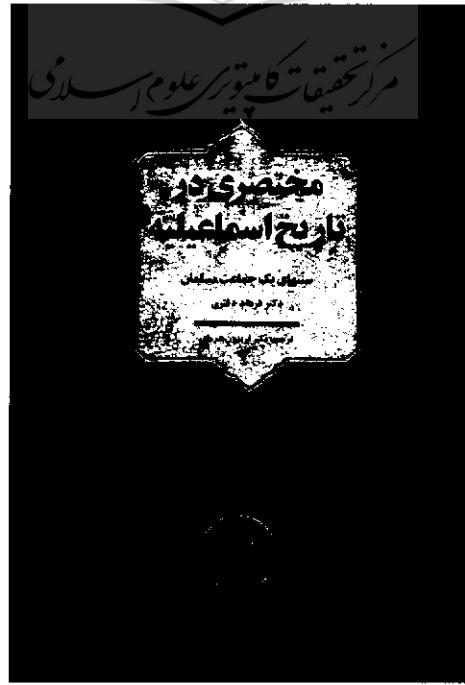

○ مجتبی تبریزی

مطلوب میهم، در آن زیاد است، البته علت اصلی اشاراتم این بود که شاید تا همین سی، چهل سال اخیر که کتاب‌های خود اسماعیلیان در دسترس محققین قرار گرفت، عمدهاً هر چه که راجع به این فرقه و تاریخ مذهبیش گفته می‌شد براساس نوشه‌های مغرضانه گروههایی بود که در طول تاریخ با اسماعیلیان دشمن بودند.

در اصل می‌توان بیان کرد که بیشتر مسلمانان و حتی عیسیویان صلیبی که در سده‌های میانه به شام رفته بودند، به علی که در طی حدود دو قرن با اسماعیلیان درگیری‌هایی پیدا کردند و ریشه‌های افسانه‌های زیادی که امروز در دنیای اسلام درباره آنان شایع است نیز به افسانه‌پردازی‌های فرنگیان صلیبی باز می‌گردد. بنده به دوره اولیه تاریخ اسماعیلیه، در اصل یکی دو قرن اول تاریخ‌شان، علاقه‌خاصی پیدا کردم و این دوره‌ای بود که شاید کمتر از هر دوره دیگری درباره آن تحقیق شده بود. در حدود ۱۶۵-۱۶۶ کار را شروع کردم.^۱ مترجم دانشمند کتاب، دکتر فریدون بدوهای نیز در عرصه ترجمه تحقیقات و آثار تاریخی نامی آشناست. وی در سال ۱۳۱۵ در کرمانشاه دیده به جهان گشود و درجه دکترای خود را در رشته زبان‌شناسی از دانشگاه تهران دریافت کرد و پس از تدریس در مدرسه‌ها و دانشگاه تهران، چند سالی پژوهشگر فرهنگستان زبان ایران، رایزن فرهنگی ایران در پاکستان، و بالاخره مدیرکل کتابخانه ملی ایران بود. از دکتر بدره‌ای تاکنون پیش از ۸۰ کتاب و مقاله، عمدهاً ترجمه، منتشر شده است که در میان آنها می‌توان به آثار زیر اشاره کرد:

○ ادب‌های نخستین / آن‌تری وایت انتشارات

« مؤسسه مطالعات اسلامی » لندن (تأسیس ۱۹۷۷) به تدریس و تحقیق مشغول است.

دکتر دفتری کار مطالعه و تحقیق درباره اسماعیلیه را از حدود سی سال پیش شروع کرد. وی آغاز مطالعات اسلامی خود را از طریق آشنایی با آثار ایوانف می‌داند و در مورد علت پرداختن به این رشته از مطالعات اسلامی چنین بیان می‌کند. « از ابتدای کار متوجه شدم که درباره رشته مطالعات اسلامی در بین رشته‌های مختلف مطالعات اسلامی www.hormags.ir مطالعات اسلامی در شهید بهشتی (ملی سابق) تدریس کرد. دکتر فریدون بدوهای سالها پیش به انگلستان رفت و در حال حاضر به عنوان استاد « تاریخ اسلامی » در

○ مختصری در تاریخ اسلامی: سننهای یک جماعت مسلمان

○ تالیف: دکتر فریدون بدوهای

○ ترجمه: دکتر فریدون بدوهای

○ ناشر: فرزان روز، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۸، ۲۳۴ ص، بهاء ۲۵۰۰ تومان

به دنبال چاپ کتاب‌های تاریخ و عقاید اسلامیه که اثری مرجع و پژوهشی جامع و فراگیر درباره تاریخ و عقاید اسلامیه بود - و افسانه‌های حشاشین^۲ پیرامون اسطوره‌های رایج در قرون میانه در مورد فدائیان اسلامی اثر دکتر فریدون بدوهای و ترجمه دکتر فریدون بدره‌ای، اینک کتاب مختصری در تاریخ اسلامیه: سننهای یک جماعت مسلمان - که در واقع خلاصه و چکیده‌ای از کتاب نخستین است - از همان نویسنده و مترجم توسط ناشر دو کتاب پیش گفته - نشر فرزان روز - در اختیار تاریخ پژوهان، به ویژه محققان تاریخ اسلامیه قرار گرفته و بدین ترتیب بر غنی متابع و تحقیقات فارسی درباره اسلامیه بسی افزوده گشته است.

دکتر فریدون بدوهای در سال ۱۳۱۷ شمسی در شهر بروکسل در کشور بلژیک متولد شد. پس از یکی دو سال همراه خانواده‌اش به ایران آمد و تحصیلات ابتدایی تا متوسطه (تا کلاس نهم) را در مدرسه‌البرز به پایان رساند. حدود دو سال - ادامه متوسطه - در ایتالیا و سه سال در انگلستان و در سال ۱۳۳۷ برای چهارده سال به آمریکا رفت و بدون وقفه مدارج لیسانس، فوق لیسانس و دکتراش در رشته اقتصاد را از دانشگاه برکلی کالیفرنیا اخذ نمود. او تقریباً از سال آخر تحصیلات دکتری اقتصاد به مطالعات اسلامیه علاقمند شد. وی سپس به ایران بازگشت و مدتی در سازمان برنامه و پژوهش و بانک مرکزی ایران به کار پرداخت و در دانشگاه‌های تهران (شهید بهشتی) (ملی سابق) تدریس کرد.

دکتر فریدون بدوهای سالها پیش به انگلستان رفت و در حال حاضر به عنوان استاد « تاریخ اسلامی » در

«asmā'īliyān» پس از شیعیان دوازده امامی (انجی عشری) دومین جماعت بزرگ مسلمان شیعی مذهب را تشکیل می‌دهند، و امروز به عنوان اقلیتی دینی در بیش از بیست و پنج کشور، در آسیه، آفریقا، اروپا و آمریکای شمالی پراکنده هستند. هر آینه، آنها با وجود تاریخ طولانی و سهمی که در تمدن اسلامی داشته‌اند، تا روزگاران اخیر یکی از کم شناخته‌ترین جوامع اسلامی بودند. در واقع، مقدار کثیری از افسانه‌ها و دریافت‌های غلط و نادرست درباره تعالیم و اعمال آن‌ها شایع و رایج بود. حال آنکه میراث غنی ادبی آنان از دسترس خارجیان به دور مانده بود. باز آغازی مطالعات و تحقیقات اسماعیلی در انتظار کشف و مطالعه تعداد زیادی از وجهه تاریخ و اندیشه اسماعیلی گام‌های بلندی در تمیز نهادن میان واقعیت و افسانه برداشته است.

نخستین فصل کتاب گزارش کوتاهی است درباره تاریخ و تاریخ‌نگاری اسماعیلی که در آن سعی شده مراحل تاریخی و تاریخ‌نگاری اسماعیلیان، همچنین مهمترین متابع و تحقیقات درباره اسماعیلیان معرفی و نقد و بررسی گردد. در این فصل، نویسنده ابتدا مراحل

تاریخ اسماعیلی را به این ترتیب تشریح می‌کند: در نخستین مرحله پس از وفات امام جعفر صادق (ع) با اسماعیلیه اولیه مواجه هستیم که پس از مدتی به دو شاخه «اسماعیلیان وفادار» و «قرمطیان» (بحیرین) انشقاق یافتد. اسماعیلیان وفادار مؤسس دولت فاطمی بودند اما پس از مرگ خلیفه فاطمی المستنصر بالله، فاطمیان نیز به دو شاخه «نژاری» و «مستعلوی» تقسیم می‌گردند. در مرحله بعد اسماعیلیان مستعلوی به دو گروه «حافظی» و «طبیی» منشعب می‌گردند که اسماعیلیان طبیی (مستقر در یمن) خود به دو دسته «دادوی» و «سلیمانی» منشعب شدند. از سوی دیگر اسماعیلیان نژاری در قلمرو سلجوقیان (و مشخصاً ایران) حکومتی مستقل تشکیل دادند که حیات آنها خود به دو دوره «الموت» و «پس از الموت» قابل تقسیم است. به دنبال پایان دوره الموت با هجوم مغول، نژاریان در حدود دو قرن اول دوره «پس از الموت» به حالت اختفای به سر برداشته و در سرزمینهای آسیای مرکزی، افغانستان، هند و ایران پراکنده شدند. اما از نیمة قرن نهم هجری به بعد، در انجдан واقع در ناحیه مرکزی ایران، از اختفا خارج شدند که این دوره را «دوره احیای انجدان» می‌نامند

و بالآخره آخرین مرحله تاریخ نژاریان از دهه ۱۸۴۰ به بعد است که مقر امامت نژاری از ایران به هند منتقل شد و آقاخان‌ها، رهبری ایشان را بر عهده داشتند. نویسنده ویزگی‌ها و مهمترین شاخصه‌ها و رویدادها و وضعیت اسماعیلیان به طور کلی در هر دوره را در جای خود بر شمرده و مرحله به مرحله پیش رفته است.

در دوین مبحث فصل یکم کتاب که به بررسی «تاریخ‌نگاری اسماعیلی» اختصاص دارد، مؤلف از فقر شدید متابع و آثار تاریخی نزد اسماعیلیان به دلیل تلقیه شدید و لزوم مطلق سری نگهداشتن فعالیت‌های خود

- زمین خوب / پیرل. س. باک، مرجان
- ساخت رمان / ادوبین میور، انتشارات علمی و فرهنگی
- سرآغازهای علم در غرب: سنت علمی اروپایی در بافت فلسفی، دینی و تاسیساتی آن: ۶۰۰... / دیوید لیندبرگ، انتشارات علمی و فرهنگی
- سلسه‌های اسلامی / کلیفورد ادموند باسورث، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی
- فاطمیان و سنت‌های تعلیمی و علمی آنان / هانتیس هالم، فرزان روز
- فدائیان اسماعیلی / برنارد لویس، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی
- گزیده‌هایی از تذکرہ الولیاء / محمد بن ابراهیم عطار، توس

- مارتین لوئیز: اصلاحگر کلیسا / هری امرسون فاسدیک، آموزش انقلاب اسلامی
- ناخدا کوک، کاشف استرالیا / ارمستانگ اسپری، انتشارات علمی و فرهنگی
- واژه‌های دخیل در قران مجید / رتور جفری، توسعه مفاهیم اخلاقی - دینی در قران مجید / توشهیکو ایزوتسو، فرزان روز
- فرقه اسماعیلیه / مارشال ک. س. هاجسون و بالآخره ترجمه کتاب مختصری در تاریخ اسماعیلیه: سنت‌های یک جماعت مسلمان، تالیف جدید دکتر فرهاد دفتری که در سال ۱۳۷۸ توسط انتشارات فرزان روز انتشار یافت.

- دکتر فرهاد دفتری در این کتاب به بحث پیرامون موضوعات عمده و تحولات آنها در تاریخ و عقاید اسماعیلیه پرداخته است، بدین ترتیب که هر یک از فصل‌های پنجمگانه کتاب در حکم نوشтар و مقاله‌ای نسبتاً مستقل است که در آن یک مقوله مشخص و برگسته در زمینه اسماعیلیه مورد بررسی قرار گرفته و در عین حال کلیاتی در باب عقاید و تاریخ اسماعیلیان بیان شده است. کتاب حاضر به ویژه تنوع سنت‌های فکری و عقائی و نهادهایی را که اسماعیلیان پیدید اورده، نیز پاسخ آن‌ها به چالش‌ها و معانداتی که اغلب در طول تاریخ خود با آن مواجه بوده‌اند را، مركز و کانون توجه خود قرار داده است. مؤلف در پیشگفتار خود ضمن اشاره بسیار کوتاه به سابقه و تاریخچه و چگونگی مطالعات و تحقیقات اسماعیلی می‌نویسد:

www.hodfags.ir

نویسنده

موقیت نژاریان در تلقیه کودن در زی کلی متصوفه را ناشی از قرابت‌های نزدیک این دو سنت باطن گرای اسلامی دانسته که در زمینه‌های اعتقادی مشترک با هم سهیم بودند

چرا که صوفیان نیز از قدیم‌الایام سنت باطنی خویش را که مبتنی بر تمایز نهادن میان ابعاد ظاهر و باطن دین، یعنی میان شریعت و معنای درونی آن بود، می‌دانستند

علمی و فرهنگی. ○ ابویعقوب سجستانی: متفکر وداعی اسماعیلی / پاول واکر، فرزان روز ○ از کهکشان تا انسان: داستان پیدایش کائنات، ماده حیات / جان ففر. ○ افسانه‌های حشائین، یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی / فرهاد دفتری، فرزان روز ○ بررسی انتقادی رباعیات خیام / آرتور امانوئل کریستن سن، توس

○ بزرگان فلسفه و عرفان / هنری توماس، انتشارات علمی و فرهنگی ○ تاریخ تمدن: اصلاح دین / ویل دورانت، انتشارات علمی و فرهنگی ○ تاریخ و عقاید اسماعیلیه / فرهاد دفتری، فرزان روز

○ تعالیم معان: گفتاری چند در معتقدات زرتشتیان / آر. سی. زنر، توس. ○ تقویم‌های اسلامی و مسیحی و جدول‌های تبدیل آنها به یکدیگر / فریمن گرنویل، قلم

○ تکنولوژی در تمدن جهان / آرنولد پیسی، فرزان روز ○ جامعه‌شناسی ذوق ادبی / الوبن ل. شوکینگ، توس

○ رشد ادبیات: ادبیات باستانی اروپا / اج. مونرو چادویک: انتشارات علمی و فرهنگی ○ ریخت‌شناسی قصه‌های پریان / ولا دیمیر یاکوولوچ، توس

شاید تا همین
سی، چهل سال اخیر که
کتاب‌های خود اسماعیلیان
در دسترس محققین قرار گرفت،
عمدتاً هرچه که راجع به این فرقه و
تاریخ آن گفته می‌شد
براساس نوشه‌های مغضانه
گروه‌هایی بود که در طول تاریخ
با اسماعیلیان دشمن بودند

هریک از فصل‌های پنجگانه کتاب
در حکم نوشتار و مقاله‌ای
نسبتاً مستقل است که
در آن یک مقوله مشخص و برجسته
دو زمینه اسماعیلیه
موربد بررسی قرار گرفته و
در عین حال کلیاتی در باب عقاید و
تاریخ اسماعیلیان
بیان شده است

فاطمیان، خط مشی مسالمت آمیز و اgemäßاض گرایانه
فاطمیان نسبت به جوامع دینی و نژادی دیگر؛ برقراری شبکه وسیع تجاری و بازرگانی که در رفاقت با خلفای عباسی، فاطمیان راهی تجارتی از طریق دریای سرخ به هند گشودند؛ اقتصاد پرورونق و شکوفای مبتنی بر تجارت، کشاورزی و صنعت فاطمیان به عنوان پشتونهای قوی برای این دولت؛ فعالیت‌های فکری و مؤسسات آموزشی و علمی؛ تلاش‌های موفقیت آمیز داعیان اسماعیلی در عصر فاطمی در سرزمینهای دیگر اسلامی؛ انشعبات مختلف «نزاری» و «استعلوی» و «طیبی» و «حافظی» و... و پایان کار دولت فاطمی؛ سیر تاریخی و چگونگی تاسیس و تحکیم قدرت سیاسی و دینی، همچنین مبانی فکری و اعتقادی «خلافت» فاطمی به عنوان یک حکومت اسلامی در پی یک سلسله فعالیت‌های دعاه اسماعیلی - در شمال آفریقا - که زمینه آن را فراهم می‌کردند و تلاش‌های رهبران اسماعیلی (المهدی و جانشینانش)؛ تاسیس خلافت فاطمی در آفریقیه، در بی تلاش‌های ابوعبدالله، داعی اسماعیلی، در آفریقیه؛ خلافت ابوعبدالله المهدی، تاختین خلیفه فاطمی؛ اقدامات و رویدادهای دوران خلافت قائم، دومین خلیفه فاطمی، پسر و جانشین عبدالله المهدی و المنصور بالله - سومین خلیفه فاطمی - [مهمنترین حادثه زمان این دو خلیفه، سورش طولانی بربرهای خارجی مذهب به رهبری ابوبیزید مخلدابن کیداد] (مشهور به «صاحب حمار» و «جال» بود)؛ استقرار حکومت فاطمی در شمال آفریقا در دوره خلافت چهارمین خلیفه فاطمی، العزالدین الله (۴۶۱ - ۹۷۵ هـ) و اقدامات بسیار مهم او در جهت تثبیت و توسعه حکومت فاطمیان؛ توجه جدی و شدید

سخن می‌گوید آنکه به تشریح مهمترین سنت‌ها و مراحل تاریخنگاری اسماعیلیان همچنین توصیف ویژگی‌های تاریخنگاری، آثار و منابع و استناد تاریخی باقیمانده در هر یک از قلمروهای اسماعیلی در مراحل مختلف جیات ایشان پرداخته، مهمترین سنت‌های تاریخنگاری را به دوره فاطمی و نزاری متعلق می‌داند. وی پس از معرفی مهمترین آثار تاریخی و استناد و فرمانها و به طور کلی منابع تالیف شده و مورخان فاطمی و نزاری، مشخصات و سرنوشت تالیفات تاریخی سرزمین‌های هند، شام و بدخشنان را نیز بر می‌شمرد و در مجموع طرحی موجز اما کامل از تحول تاریخنگاری اسماعیلی ترسیم می‌کند که براساس آن می‌توان چنین استنباط کرد که اکثر وقایع نامه‌ها و تاریخ‌های فاطمیان و نزاریان که سری نبودند، بنابراین به شدت از سوی اسماعیلیان پاسداری نمی‌شدند، طی قرون ششم و هفتم هجری / دوازدهم و سیزدهم میلادی از میان رفتند.

مؤلف در آغاز این فصل به ریشه‌ها و چگونگی نوشته‌های خدا اسماعیلی دیگر مسلمانان پرداخته و از جریانات و رویدادهای مختلفی که موجب پدید آمدن متون خدا اسماعیلیان گردید سخن گفته و تلاش کرده سیر تاریخی پدید آمدن و تأثیر اینگونه آثار را تبیین نماید. موج تبلیغی خلفای عباسی برای از اعتبار افکنند سرچشمه‌های نهضت اسماعیلی، تلاش معاندان اسماعیلیان در بی اعتبار ساختن آنها، حتی رقبات‌ها و تعارضات فاطمیان و نزاریان در رد مشروعیت و حقایق یکدیگر از جمله زمینه‌ها و عواملی قلمداد شده که موجی از آثار خدا اسماعیلی و داستانهای جعلی حاوی اعمال شنیع منتبه به اسماعیلیان را در متون قرون میانه، در آثار تویستندگانی چون ابن رازم و شریف ابوالحسنین محمدبن علی مشهور به اخوه محسن، نیز خواجه نظام الملک و غزالی، همچنین متونی چون کتاب البلاغ و کتاب السیاسه پدید آورد. مؤلف در ادامه فصل نخست به ریشه‌های تاریخی بر ساختن و شیوع افسانه‌های حشائشین که به گفته او تصویری تحریف شده از نزاریان نزد اروپایان ترسیم می‌کرد و از طریق معاندان مسیحی اسماعیلیان و به واسطه برخوردهای صلیمان با فاطمیان و نزاریان شام پدید می‌آید پرداخته می‌نویسد: «غربیان قرون میانه خود مسوول جعل و اشاعه افسانه‌هایی در باب کارها و اعمال سری اسماعیلیان نزاری در شرق لاتینی و نیز در اروپا بودند».

«چشم‌اندازهای شرق‌شناسان» و «پیشرفت‌های جدید در مطالعات اسماعیلی دو مبحث پایانی فصل اول کتاب هستند که طی آن‌ها تاریخچه کوتاهی از مطالعات اسماعیلی اسماعیلیان و مستشرقان ارائه شده و به تحقیقات و نگرش‌های حقوقی چون سیلوستر دوساسن، میخانیل یان دخویه، یوزف فن هامرپور گشتال، بل کازانو، ولادیمیر ایوانف، زاہد علی، حسین ف. الهمدانی، اصفهانی اصغر فیضی، هانوری کوبن، محمد کامل حسین، عارف تامر، برنارد لوئیس، سمیوتل م. استرن، ویلفرد مادلونگ، عباس همدانی، مارشال جی. هاجسن، اسماعیل پونوالا، هاتنسیس هالم، بل واکر و عظیم نابخی، همچنین متون و آثار اصلی اسماعیلی که کشف و مورد استفاده قرار گرفته، اشاره شده است. در دوین فصل کتاب که «سرآغاز و تاریخ اولیه: فلسفه اسماعیلی» و مالی دستگاه شیعیان، اسماعیلیان، و فاطمیان» نام گرفته تلاش شده

کتاب حاضر

به ویژه تنوع سنت‌های فکری و عقائی
و نهادهایی را که اسماعیلیان

پدید آورند،

نیز پاسخ آن‌ها

به چالش‌ها و معانداتی که

غلب در طول تاریخ خود با آن
مواجه بوده‌اند،

مرکز و کانون توجه خود

قرار داده است

موقفیت‌هایی که دعا یا «حجت»‌های اسماعیلی در سرزمینهای دیگر به دست اوردنده شاق نزاری - مستعلوی در سال ۱۹۴۷ هـ / ۱۳۶۷ ق. م؛ خلفاً و سرنوشت دولت فاطمی پس از شاق نزاری - مستعلوی (که هفتاد و هفت سال دیگر دوام اورد و اضمحلال سریع باقیمانده خلافت فاطمی تا فروپاشی کاملش مشخصه این دوران است).

چهارمین فصل کتاب به تاریخ اسماعیلیان نزاری در دوره الموت (شامل سرگذشت رهبران، و داعیان نزاری ایران و شام) که توسط حسن صباح بیان گذاری شد، اختصاص دارد. در این فصل علاوه بر مروری سریع بر چگونگی تاسیس دولت اسماعیلیان نزاری در ایران، مهمترین فرازها و رویدادهای ایام حکمرانی هر یک از رهبران ایشان و ویژگی‌های اعتقادی و دعوت نزاریان ایران، همچنین جنبه‌های مهم این گروه از اسماعیلیان تلاشهای قاضی ابوحنیفه نعمان بن محمدابن منصور به بحث گذاشته شده است. مهمترین سرفصل‌های مباحث این فصل عبارت اند از: «حسن صباح و قیام اسماعیلیان ایران»، «اصل عقیده تعلیم و تحکیم دولت نزاری»، «وقفه در مواجهه نزاریان و سلجوقیان (در دوره حسن صباح، کیاپرگ آمید و محمد)»، «اعلام قیامت یا رستاخیز»، «قرب به اسلام اهل سنت و تعبیرهای خواجه نصیرالدین طوسی»، «دھه‌های وابسین حکومت اسماعیلیان نزاری ایران».

در این فصل نکات قابل توجه و تحلیل‌های حائز اهمیت درباره اسماعیلیان نزاری الموت مشاهده می‌شود که در زیر به آنها فهرستوار اشاره می‌گردد: در فرازی از این فصل مؤلف انگیزه‌های قیام حسن صباح را به ویژه ناشی از دو عامل دینی و سیاسی می‌داند و می‌نویسد: «بدیهی است که حسن صباح به عنوان یک شیعه اسلامی شکل می‌دادند، و این در اقلیت بودن آنها در سراسر دو قرنی که فاطمیان مسیحی بودند خود بمانند پیش از آمدن فاطمیان به مصر، شیعیان، اقلیتی را در آن کشور تشکیل می‌دادند، و این در اقلیت بودن آنها در حال خود باقی ماند»؛ بنا و تاسیس شهر «فاهره» توسط صاحب دانش دینی خاص یعنی «علم» باشند، صلاحیت انجام وظایف چنین راهنمایان یا معلمان را دارند. حسن صباح این عقیده شیعی را در ضمن چهار قضیه از تو به عبارت در آورد: هدف وی آن بود که نابستگی عقل انسان را به تنهایی برای داشتن حقایق دینی و شناخت خداوند نشان دهد (قضیه اول)؛ نیز نیاز به تنها یک معلم صادق را به عنوان راهنمای روحانی مردمان، نه علمای متعددی که اهل سنت راهنمایان خویش قرار داده‌اند، اثبات کند (قضیه دوم)، در قضیه سوم، حسن دکتر فرهاد داودی

نویسنده همچنین انتخاب زبان فارسی را به عنوان زبان دینی توسط حسن صباح ناشی از تأثیر گذید او بر ایرانی بودنش می‌داند چنانکه می‌نویسد: «حسن صباح، برای بیان و نشان افاده فرموده و این بودن خود، علیرغم

عنوان زبان دینی اسماعیلیان ایران، جانشین زبان عربی کرد. این برای نخستین بار بود که جامعه بزرگی از مسلمانان زبان فارسی را زبان دینی خود قرار می‌داد».^۱ علل و عواملی که زمینه‌ساز موقفیت حسن صباح شد نیز موضوعی است که مؤلف بدان توجه کرده و ضمن مشخص کردن پاگاه طبقاتی نهضت اسماعیلیان ایران، نقش اقتدار محروم و طبقات پایین را در آن کاملاً تعیین کننده می‌داند. چنانکه می‌نویسد: «موقفیت اولیه انقلابی که حسن صباح در ایران به راه انداخت از بابتی هم ریشه در نارضایتی‌های اقتصادی داشت که روسیان و کوهنشینان فاقد زمین، و صنعتگران و پیشه‌وران که نماینده طبقات محروم در قلمرو سلجوقیان بودند در آن سهیم بودند. این توده‌ها در دیلم و دیگر جاها قربانی حکومت جبارانه یک عده از امیران سلجوقی بودند که اداره امور آن نقاط از طرف سلطان به آنها به «اقطاع» داده شده بود... اقسام و اصناف مختلفی از مردم شهری نیز، از جمله بخصوص پیشه‌وران، صنعتکاران و طبقات محروم و پایین جامعه از نظام اجتماعی سلجوقیان و مالیات‌های گزافی که بر نواحی شهری و روسیان هر دو می‌بستند، ناراضی بودند».^۲

مؤلف دامنه حمایت عمومی از قیام اسماعیلیان را شامل مردمی می‌داند که لزوماً اسماعیلی نبودند اما به علت نارضایتی‌های مختلف سیاسی و اجتماعی و اقتصادی، مخالف حکومت سلجوقی بودند.^۳

دکتر فرهادی تهییه کننده کتاب به عنوان «حسن صباح و نظام اقتصادی اسلامی ایران» در مورد چهارچوب نظام اعتمادی که حسن صباح تدوین نمود و اصل عقیده «تعلیم» و نقش آن در تحکیم دولت نزاری ایران چنین اظهارهای نظر می‌کند: «کسانی که بیرون از جامعه نزاری بودند، از همان آغاز این تاثر را داشتند که اسماعیلیان نزاری ایران «دعوت جدیدی» در مقابل «دعوت قدیم» اسماعیلیان زمان فاطمیان، آغاز نهاده‌اند... دعوت جدید اساساً بیان یک عقیده کهن شیعی که در میان اسماعیلیان سابقهای طولانی داشت، یعنی عقیده تعلیم یا آموزش موقوف و معتبر به وسیله امام بود با عبارتی تازه یا به تعییری تازه. تعییر جدید عقیده تعلیم به صورت کاملاً پرداخته‌اش به حسن صباح نسبت داده شده است که متکلمی دانشمند بود و نیز از فکر فلسفی بهره کافی داشت...»

شیعیان از همان آغاز بر ضرورت یک راهنمای روحانی یا امام که به امر الهی منصوب می‌شوند نه به انتخاب انسانها - چنانکه مسلمانان اهل سنت عملاً بر آن رفته‌اند - تاکید داشته‌اند. برای شیعیان تنها امامان معمصوم و بری از خطای آل علی (ع) که از «أهل بیت» و صاحب دانش دینی خاص یعنی «علم» باشند، صلاحیت انجام وظایف چنین راهنمایان یا معلمان را دارند. حسن صباح این عقیده شیعی را در ضمن چهار قضیه از تو به عبارت در آورد: هدف وی آن بود که نابستگی عقل انسان را به تنهایی برای داشتن حقایق دینی و شناخت خداوند نشان دهد (قضیه اول)؛ نیز نیاز به تنها یک معلم صادق را به عنوان راهنمای روحانی مردمان، نه علمای متعددی که اهل سنت راهنمایان خویش قرار داده‌اند، اثبات کند (قضیه دوم)، در قضیه سوم، حسن دکتر فرهاد داودی

نویسنده همچنین انتخاب زبان فارسی را به عنوان زبان دینی توسط حسن صباح ناشی از تأثیر گذید او بر ایرانی بودنش می‌داند چنانکه می‌نویسد: «حسن صباح، برای بیان و نشان افاده فرموده و این بودن خود، علیرغم

بنیان می‌نھد که بنا بر آن، این معلم صادق و معتمد کسی جز امام اسماعیلی زمان نمی‌تواند باشد. در قضیه چهارم بر پایه یک اصل احتجاجی حسن حجت می‌آورد که این امام برای اثبات اقتدار و مرجعیت خود با حقانیش بر امامت نیاز به توسل به هیچ دلیل و برهانی و رای خود وجود خود ندارد... عقیده تعلیم، با تاکید نهادن بر مرجعیت و موثقیت تعلیم خود مختارانه هر امام در زمان خودش، عقیده بنیادی نزاریان نخستین شد. بر اثر کانونی بودن و تأثیر گسترده این عقیده بود که نزاریان ایران به نام تعليمیه مشهور شدند... عقیده تعلیم، وفاداری و اخلاص مطلق نسبت به امام، و در غیاب امام به نمائندۀ تمام و تمام او یا حجت تاکید می‌کرد، و حسن چنانکه گفتیم، خود یکی از این حجت‌ها شناخته می‌شد...»

موج تبلیغی خلفای عباسی

برای از اعتبار افکنند سرچشمه‌های
نهضت اسماعیلی، تلاش معاندان اسماعیلیان
در بی اعتبار ساختن آن‌ها،
حتی رقابت‌ها و تعارضات فاطمیان و
نزاریان در رد مسروعت و حقانیت
یکدیگر از جمله زمینه‌ها و عواملی قلمداد
شده که موجی از آثار ضداسماعیلی و
داستان‌های جعلی حاوی اعمال شنبیع
منتسب به اسماعیلیان را
در متون قرون میانه پدید آورد

پژوهانده بودند همچون اسماعیلیان مستلعوی طبیب در یمن و جامعه بهرا در گجرات موضوع اصلی این فصل را تشكیل می‌دهند.
مؤلف در این فصل ابتدا به مشکلات تحقیق درباره سرگذشت جوامع اسماعیلی در چند قرن بعد از سقوط الموت به دلیل ابهامات شدید و پیچیدگی‌های خاص آن، همچنین نقیة اسماعیلیان اشاره می‌کند، آنگاه - ورود مبحث خود را پیرامون - تاریخ فشرده‌ای از جوامع و شاخه‌های مختلف اسماعیلی با در نظر گرفتن تحولات عمده منطقه‌ای که در کیش سپس الموت در دوره بعد از الموت پدید آمده است در قالب سه‌برش زمانی سامان داده است: ۱- دوره میهم اویله که دو قرن نخستین بعد از سقوط الموت را دربر می‌گیرد، ۲- دوره احیای اجدان، ۳- دوره قرن نهم / پانزدهم تا پایان قرن دوازدهم / هجدهم، ۴- دوره جدید که از قرن سیزدهم / نوزدهم آغاز می‌شود.

از جمله مهمترین مباحث و مقولاتی که در این فصل بدآنها برداخته شده عبارت‌اند از: پراکنده شدن اسماعیلیان پس از سقوط الموت در سرزمین‌های مجاور چون افغانستان، آسیای مرکزی و سنده؛ روایات نزاری مبنی بر تداوم امامت اسماعیلیان پس از آخرین رهبر نزاری (رکن‌الدین خورشاه) توسط فرزند خردسالش به نام شمس‌الدین (در حالت اختفا) و انشقاق سلسله امامان نزاری به دو شاخه «قاسم شاهی» و «محمد شاهی» پس از اختلاف بر سر جانشینی شمس‌الدین؛ روابط اسماعیلیان ایران با تصوف به صورت پنهان شدن و تقهی در ذی خرقه صوفیان که به ویژه به استناد ادبیات باقیمانده اسماعیلیان نشان داده شده است، به گونه‌ای که حداقل

حسن علی‌الذکرہ السلام و پرسش نورالدین محمد (۵۶۱ - ۱۱۶۰ / ۱۱۶۱ - ۱۲۱۰)، به ویژه اقدامات دیپلماسی و نظامی راشدالدین سنان - رهبر نزاریان شام در آن دوران (وفات ۵۸۹ / ۱۱۹۳) - در تثبیت و توسعه نفوذ و قدرت و قلمرو اسماعیلیان، به ویژه در رقابت با حکمرانان همجوار، صلیبیان، زنگیان و صلاح‌الدین ایوبی موضوع دیگر فصل چهارم را تشکیل می‌دهد. مؤلف در ادامه این فصل خط سیر تحولات و رویدادهای تاریخ نزاریان الموت را پس از نورالدین محمد پی می‌گیرد و مهمترین ویژگی دوران جلال‌الدین حسن (۱۲۲۱ / ۱۲۲۰ / ۱۲۲۱) را خروج اسماعیلیان از انزوا نسبت به جهان خارج و طرح نظریه قیامت و رواج احکام شرع به روشن اهل سنت و به طور کلی تقریب جلال‌الدین حسن به مذهب اهل سنت برمی‌شود که به همین دلیل از سوی خلیفة عباسی، ناصر به «نومسلمان» مشهور شد. مؤلف در قسمت دیگری از فصل چهارم، ضمن صحبت از مهمترین ویژگی دوران حکومت علاء‌الدین محمد (۱۲۵۳ / ۱۲۵۴ / ۱۲۵۵)، پسر و جانشین جلال‌الدین حسن، یعنی شکوفایی حیات عقلی و رونق فکری جامعه نزاری، به بررسی و تحلیل چگونگی حضور خواجه نصیرالدین طوسی در قلعه‌های نزاریان قهستان و سپس الموت برای مدت مديدة (نزدیک به سی سال)، واقعیت و حقیقت و استنکی های دینی خواجه نصیرالدین به اسماعیلیان و بالآخره کمک‌های خواجه نصیر به اندیشه و تفکر نزاری روزگار خویش می‌بردازد.

آخرین مبحث فصل چهارم با عنوان «دهه‌های واپسین» گزارش کوتاهی است در چگونگی پایان کار دولت‌های نزاری ایران و شام که اولی با حمله هولاکوخان مغلول و دومی به دست بیبرس، سلطان مملوک مصر ساقط شدند.

آخرین فصل کتاب با عنوان «تحولات بعدی: تداوم و تجدد» سیری اجمالی است در تحولات و روندهای عمده تاریخ جوامع اسماعیلی در دوره بعد از الموت، یعنی از سقوط الموت در ۱۲۵۶ / ۱۲۵۷ تا دهه ۱۹۹۰ م. در این فصل توجه نویسنده عمده‌تاً به شاخه دارای اکثریت اسماعیلیه، یعنی شاخه نزاری معطوف است. بنابراین بررسی تاریخچه و تحولات و وضعیت قدیم و جدید چندین جماعت نزاری که در مناطق مختلف از شام تا ایران و از آسیای مرکزی تا هندوستان پراکنده بودند و سنت‌های ادبی و دینی متنوعی به زبانهای مختلف

از قیامت برای اسماعیلیان حی و زنده بر مبنای تاویلات اسماعیلی و به استناد تعلیمات و سنن و روایات قدیم اسماعیلی، کلاً تعبیری رمزی و روحانی پرداخته گشت. در واقع معنای این جز آن نبود که حقایق بدون پرده در وجود شخص امام نزاری تجلی پیدا کرده بود. و به این صورت، قیامت، رستاخیزی معنوی و روحانی، و منحصراً برای نزاریان در هر کجا که می‌خواست باشند، بود. به عبارت دیگر، آنان که قائل و معتقد به امام نزاری بودند، اکنون قادر به درک و دریافت حقیقت، یا جوهر باطنی دین، بودند و بنابراین بهشت در این دنیای جسمانی، برای آنان متحقق شده بود. نزاریان مانند صوفیان می‌توانستند با حرکت در مسیر طریقی روحانی به سطحی روحانی از هستی برسند، یعنی از ظاهر به باطن، از شریعت به حقیقت یا از تعبیر و تفسیر لفظی شریعت به فهم و درک جوهر روحانی آن که منعکس کننده حقایق ابدی است بروند، همانگونه که صوفیان با طی طریقت به عالم وحدت به حق می‌رسند. از قرار معلوم به این معنای باطنی بود که نزاریان پایان زندگی خاکی و حیات دنیوی را جشن می‌گرفتند...».^{۱۲}

پی‌گیری تلاش‌های اسماعیلیان نزاری شام در دوره

مؤلف ضمن مشخص کردن

پایگاه طبقاتی

نهضت اسماعیلیان ایران،

نقش اقشار محروم و طبقات پایین را

در آن کاملاً تعیین کننده می‌داند

یادداشت‌ها و توضیحات مفصل و کاربردی و مفید نویسنده است که برای هر فصل در پایان همان فصل ذکر کرده و علاوه بر ارزش کتابشناختی، مباحث مطرح شده را مستند و کامل‌تر می‌سازد. در خاتمه نیز مفهوم دینی و فنی اسماعیلی گزیده‌های از اصطلاحات و واژه‌های به کار رفته در متن آمده است کتاب با فهرست اعلام به پایان می‌رسد.

در اینجا مرور گذرا به کتاب مختص‌سری در تاریخ اسماعیلیه خاتمه می‌پذیرد، کتابی که تلاش نویسنده در چکیده‌گویی و مختص‌رنویسی مطالب چنان امتیازی به اثر داده که بدون اغراق می‌توان گفت در هر صفحه‌ای آن چند مطلب مستند، علمی، تحلیلی، دقیق و پرمحتوا درباره تاریخ سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و حتی اقتصادی اسماعیلیان نهفته است، مطالب و مقولاتی که تاکنون کمتر محققی بین و سمعت و عمق بدانها پرداخته و یا به شیوه علمی و محققانه وبا تکیه و استفاده گسترده و عمیق از منابع دست اول و تحلیل‌های منطقی بدان روی اورده است، حداقل اگر هم اثماری به قوت کارهای دکتر فرهاد دفتری پیرامون تاریخ اسماعیلیان تالیف شده تاکنون به فارسی ترجمه نشده است. شاید اگر بگوییم هر محقق تاریخ با مطالعه این کتاب و دو اثر دیگر دکتر دفتری که به فارسی ترجمه شده‌اند، بینش و نگرشی کاملاً بدیع و متفاوت و در عین حال همه جانبه، گسترده و عمیق نسبت به تاریخ اسماعیلیان خواهد یافت چندان بی‌راه نگفته‌ایم، به گونه‌ای که خواننده تصور می‌کند دکتر دفتری در این زمینه حرف آخر را زده است، حال آنکه در جای جای کتاب به زمینه‌ها و بسترهای مبهم و هنوز کار نشده و قابل پژوهش بسیاری اشاره می‌کند و محققان و پژوهشگران تاریخ اسماعیلیه را به کار در آن عرصه‌ها فرا می‌خوانند.

پانویسهای:

- ۱- این کتاب با مشخصات: دفتری، فرهاد؛ تاریخ و عقاید اسماعیلیه، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران، فرزاں روز، چاپ اول، ۱۳۷۵، در تخصصین شماره کتاب ماه تاریخ و چغرافی (آبان ۱۳۷۶)، ضمن اشاره‌ای به پیشینه مطالعات و منابع فارسی در مورد اسماعیلیه، مورد تقدیر و بررسی قرار گرفته است.
- ۲- دفتری، فرهاد؛ افسانه‌های حشائیش یا سطوه‌های فدائیان اسماعیلی، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران، فرزاں روز، چاپ اول، ۱۳۷۶.
- ۳- «گفت و گو با فرداد دفتری» مجله «کلک» شماره ۴۹. ۵۰. فرودین و اردیبهشت ۱۳۷۳، صص ۱۹۱-۲.
- ۴- دفتری، فرهاد؛ مختص‌سری در تاریخ اسماعیلیه، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران، فرزاں روز، چاپ اول، ۱۳۷۸، ص ۱.
- ۵- همان، ص ۲۲.
- ۶- همان، ص ۱۱۱.
- ۷- همان، ص ۱۷۱-۲.
- ۸- همان، ص ۱۷۲-۳.
- ۹- همان، ص ۱۷۳.
- ۱۰- همان، ص ۱۷۴.
- ۱۱- همان، ص ۱۸۰-۱۸۲.
- ۱۲- همان، ص ۱۹۱.
- ۱۳- همان، ص ۲۳۰.
- ۱۴- همان، ص ۲۷۹.
- ۱۵- همان، ص ۲۸۶.

تلاش نویسنده در چکیده‌گویی و

مختص‌رنویسی مطالب

چنان امتیازی به اثر داده که

بدون اغراق می‌توان گفت

در هر صفحه آن چند مطلب مستند،

علمی، تحلیلی، دقیق و پرمحتوا درباره تاریخ سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و حتی اقتصادی اسماعیلیان نهفته است

در یک مورد به صور شاعرانه و صوفیانه بیان برای پنهان داشتن اندیشه‌های اسماعیلی اشاره شده است (شاعر نزاری، حکیم سعدالدین این شمس الدین، معروف به نزاری قهستانی).

نویسنده این امر یعنی موفقیت نزاریان در تدقیه کردن

در زی کلی متصوفه را ناشی از قرایات های نزدیک این دو سنت باطن‌گرای اسلامی دانسته که در زمینه‌های آسیای مرکزی و افغانستان (بدخشنان)، و شمال پاکستان.

در اواخر فصل پنجم نویسنده در مورد وضعیت فعلی اسماعیلیان نزاری ایران می‌نویسد: «در حال حاضر، حدود ۳۰۰۰ اسماعیلی نزاری در ایران زندگی می‌کنند، و تقریباً نیمی از این عدد در خراسان هستند. جوامع دیگر نزاری در تهران، محلات و روستاهای اطراف آن، و نیز

در شهرهای کرمان، شهر بابک، سیرجان، بزد و اطراف آن به سر می‌برند. در بسیاری از روستاهای اهالی که اغلب با یکدیگر منسوبند، متعلق به دو جامعه اسماعیلی و

انقیشی شریعی هستند، و این حاصل قرنها به کار بستن تدقیه ظاهر به «غیرنامی» و نیز جذب شدن و همسان گشتن با جامعه دینی مسلط در منطقه است».^{۱۰}

فصل پنجم با این جملات به پایان می‌رسد: «اسماعیلیان نزاری یک اقلیت مذهبی هستند که در کشورهای بسیاری پراکنده‌اند، اینان پیوسته و تقریباً

بالانقطع از زمان سقوط الموت تا روزگاران اخیر، تحت تعقیب و آزار مذهبی قرار داشته‌اند. به این دلیل، اغلب متولّ به تدقیه شدید و ممتد شده، خویشتن را به پوشش‌های مختلف چون صوفیان، شیعیان دوازده امامی، سنیان و حتی هندوان در آورده‌اند».^{۱۱}

نکته مهمی که در پایان باید به آن اشاره کرد،